

Prof. dr VLADIMIR RAŠKOVIĆ

SOCIO-EKONOMSKI PROBLEMI OPSTANKA,
TRANSFORMACIJE I RAZVITKA SELA

**Dijalektika prevazilaženja konzervativizma u odnosu na selo.
seljaštvo i razvoj poljoprivrede**

U savremenim socio-ekonomskim okolnostima, selo je predmet široke oblasti interesovanja ne samo sociologije i sociologije sela već i po njenoj predmetnoj određenosti, kao nauke, nego i mnogih drugih nauka: ekonomije, etnologije, etnografije, politikologije, vojnih nauka. Za savlađivanje ekonomske krize i za privredni i opšte društveni razvitak naše zemlje selo i poljoprivreda predstavljaju značajan oslonac čime se otkrivaju znatne perspektive koje se do sada nisu realno sagledavale.

Makar da je naše selo neuporedivo manje transformisano i izmenjeno nego u industrijski visoko razvijenim zemljama (npr. Amerike, Zapadne Evrope) koje inače u mnogo čemu služe kao prototip mogućeg, dileme nastaju čak i u tom smislu šta je to selo danas, i šta se može očekivati za selo u budućnosti: da li opstanak takvo kakvo je ili promene i preobražaji, nestanak ili revitalizacija — u kom smeru, kakvom sadržaju, opsegu i vremenu.

Međutim, ono što je već izvesno i očigledno, to je, da selo nestaje kao nekadašnje — zaostalo, s nepismenim ljudima, blatnjavim sokacima, težačkim i mahom ručnim poslovima, primitivnim sredstvima rada, nehranjenom stokom i svakojakim oskudicama. Takvo selo iščezava brže ili sporije, a ako se nekako i održava, predodređeno je na izumiranje u bližoj i ne tako dalekoj budućnosti.

Selo počinje da se transformiše čak i u smislu odnosa selo — poljoprivredna proizvodnja. Ranije je seljak bio u organskoj sprezi — odnosu za materijalnom proizvodnjom na selu — biti seljak značilo

je biti poljoprivrednik. Danas neko može biti seljak, da živi na selu, a poljoprivredna proizvodnja je zahvaljujući mehanizaciji u rukama „profesionalnih proizvođača“, rukovaoca mašina (traktorista, kombajnera, mehaničara), odnosno agronoma, veterinara, biologa, bioinženjera i sl. Seljak je samo građanin sela, koji takođe radi ali sva poljoprivredna proizvodnja nije u njegovim rukama, nema nikakav „monopolistički značaj“, može čak da se bavi i nečim drugim a da živi na selu. Naravno, taj proces u nas je tek u povoju, sporo se odvija ali se naslućuje već i po nužnosti razdvajanja poljoprivredne proizvodnje i seljaka, što je ranije bilo nezamislivo. U industrijski visoko razvijenim zemljama, poljoprivreda može da opstaje i da se razvija bez seljaka u klasičnom smislu tog pojma. Moguće je znači organizovati neseljačku poljoprivredu, pod kojom se podrazumeva mehanizovani proces rada, s visokom primenom tehnike i tehnologije u poljoprivredi. Međutim, još uvek i u svakoj situaciji ne može se bez tog „ljudskog faktora“ na selu, bez seljaka čak i u tradicionalnom smislu. Pa onda ima mesta za selo i za seljaka, i u savremenim brzo menjajućim okolnostima koje vuku ka modernom selu i ka odumiranju postojećeg.

Socio-ekonomske promene u odnosu na sadašnji i budući razvoj sela

Opstanak i razvitak sela i seljaštva uslovljen je višestrukim faktorima — opšte, posebne i pojedinačne prirode.

U opštem: društvu je neophodno selo i seljaštvo, kao demografski segment tradicionalno najjače izvorište radne snage i manevarskog prostora za odbranu zemlje, kao angažovani faktor na najvitalnijem proizvodnom području — na proizvodnji hrane kao inače osnovnom egzistencijalnom činiocu.

U posebnom i pojedinačnom: socio-ekonomska pozicija seljaka se ispoljava u sasvim konkretnom smislu jer je seljak nosilac ne samo one proizvodnje koja je prioritetna i životno najznačajnija — hrane, već i sirovina za industriju, a naročito prehrambenu koja se bez poljoprivrede ne može razviti.

Drugo, sa socio strukturalnog stanovišta, seljak je neposredni proizvođač koji uključuje i svoju porodicu u proces rada te time proširuje opseg svoje radne snage i to ličnim sredstvima za proizvodnju (svojom opremom, procesom rada i svojim predmetima rada na svojoj zemlji). Treće, udruživanjem znatnim delom seljak ispoljava i svoje „društveno biće“ u prirodnom i intenzivnom smislu. Udružuje se u zadruge, kooperative i sl. On je društveno međusobno povezan u zajednicama sa drugim. To znači da seljak nije asocijalan. Naprotiv, on je upućen prirodno na stvaranje i održavanje socijalnih veza i odnosa. Otuda se susedi, komšiluk, zaseoci i sela, međusobno poznaju, međusobno su zavisni i mnogo čime uslovljeni. Zato na selu i postoji izreka: „Bolji je komšija u blizini nego brat u daljini“. I na selu u radiusu na desetine kilometara se ljudi znaju,

sreću, vidaju, pomažu. A u gradu, naročito u velegradu, jedva da se poznaju i komuniciraju iako žive u istoj zgradi i na istom spratu.

Samim tim što je seljak samostalni privrednik, u klasičnom smislu on je preduzetnik. Ali on živi i dela na malom i uz to ograničenom prostoru (po osnovu zemljišnog maksimuma od 10 ha). Znači poseduje mali posed, koji se može i menjati ali u granicama od 10 ha. Neophodno je, danas, menjati, tu metafizičku „komponentu“ i ograničenje od 10 ha, koje nema nikakvo opravdanje i izgubilo je svaki smisao jer ga je vreme pregazilo. Držati se takvog ograničenja znači ići unazad, suprotno vremenu, društvenim potrebama i logici života.

Ako se imaju u vidu sve te okolnosti, i mnogo šta drugo se čini drugačijim od ostalih segmenata društvene strukture. U našim uslovima, osobenosti sela i seljaka karakterišu i sledeći elementi:

1. Način života, kao skup egzistencijalnih, međusobnih, uslovljenih determinanata življenja i razvoja, a koji je u relativnom smislu zaostaliји od gradskog načina života, pa se često ispoljava i kao suprotnost jednog prema drugom. U istorijskom razvoju odnosa sela i grada u našim uslovima nastale su i izreke podrugljivosti i ismevanja tog odnosa u smislu: „varošanin-seljak“, „gospodin-težak“, „seljačina-prostačina“.

2. Postoji niži standard života na selu, koji se danas znatno menja ali samo kod jednog sloja domaćinstava, onih mešanih, čiji su pojedini članovi zaposleni van poljoprivrede, i onih mini-farmerskog tipa, gde oprema domaćinstva, velike kuće i dr., nadmašuje u mnogo čemu i gradski način života.

3. Kultura na selu je u pozitivnom „izvorna“, životno prikladna za čoveka neposredno vezanog za prirodu, realnog u životu i očvrstlog u borbi sa životom sela u odnosu na prirodu i mnoge nedaće nerazvijenosti. To je ona izvorna kultura, „narodska“, „seljačka“ kultura (koja se sa stanovišta čoveka iz grada obično smatra i „nekulturom“). Karakterističan je i tradicionalizam, kao kontinuitet zaostalosti, svojevrsnost posebnog pogleda na svet u takvim okolnostima, tvrdokornost i osetljivost u održavanju svog.

Međutim, bez obzira na svu zaostalost i teškoće koje obavljaju selo, selo i seljaci su potrebni i gradovima i procesu industrijalizacije. I danas se to više oseća nego juče u mnogo čemu, ali naravno kao razvijeno selo i moderno seljaštvo. Jer, grad i selo su u svakojakim odnosima međuzavisnosti organski uslovljeni — razvoj može ići na obostranu korist i korelativnu uslovljenost obe strane, pri čemu ne može biti razvijenosti jednog bez drugog, a ako se to čini onda nastaju negativne posledice na obe strane.

Istorijski posmatrano, s procesom industrijalizacije u posleratnom razvoju našeg društva, značaj seljaštva, kao veoma važnog segmenta u našoj demografskoj strukturi je naglo opadao a time i značaj sela. To je, naravno, i neka zakonomerna pojava u istoriji razvoja ljudskog društva, pogotovu sa ubraznom, naglom i intenzivnom

industrijalizacijom. Ali nikad i nigde takva posledica — nestajanja sela i praktičnog negiranja seljaka čak i u pojmovnom smislu nije bila opravdana već porazna činjenica koja se oštro svetila „trendu napretka“ da je čak i kočila opštedruštveni razvitak i nametala nesagledive protivurečnosti. Koliko nas samo danas košta preskupa hrana za radnog čoveka grada i preopterećenost fabrika sa radnom masom sa sela, koje mašine mogu zameniti a ona se na selo ne može vratiti.

Svesne toga, industrijski visokorazvijene zemlje su stalno razvijale poljoprivredu i moderno selo, odnosno vodile računa o uravnoteženom razvoju industrije i poljoprivrede, grada i sela, na istom nivou razvitka jer bi raskorak predstavljao kočnicu razvoja, često i jednog i drugog. Danas je to saznanje čak i više prisutno u smislu međuzavisnosti industrije i poljoprivrede, grada i sela. Na primer, Evropska ekonomska zajednica, kao pojam industrijske razvijenosti i pored velikih protivurečnosti u odnosu na razvoj poljoprivrede, stalno poklanja pažnju ovoj grani privrede i rešavanju protivurečnosti koje ona nosi sa svojim „viškovima“ proizvoda, pa i dalje stimuliše njen razvitak, kao i razvitak sela, makar da su unutar nje oštri sporovi oko razvitka poljoprivrede.

Primer Evropske ekonomske zajednice je veoma poučan s raznovrsnog stanovišta. Bez obzira što je u ovim industrijskim visoko razvijenim zemljama procenat seljaka mali (ne prelazi 10%), ekonomska snaga njihove proizvodne moći farmerskog tipa je velika u cilju zadovoljenja potreba za poljoprivrednim proizvodima. Na selo se gleda daleko šire kao i na njegovu sigurnost i u strategijskom smislu a zatim i na organski odnos međuzavisnosti grada i sela, industrije i poljoprivrede, a posebno zaštite prirodne sredine koju selo prostorno pokriva i kao „odstupnicu“ iz grada prema selu.

Dobro bi bilo da se svest o tome kod nas više i brže probuđuje obzirom na izgubljeno vreme poslednjih decenija, pa se bržim hodom mora i brže nadoknađivati sve do onog nivoa uravnoteženja razvoja, do kog dalje zaostajanje razvoja sela i poljoprivrede ne bi dovelo čak i do krize industrije, a koja se ogleda na „standardu“ radnika već i danas kad je u pitanju hrana, koja je basnoslovno poskupela i ogromno „srozala“ njegovu potrošnju drugih proizvoda.

No, i pored toga što se naša agrarna politika, bar deklarativno probuđuje i lansira normativne ponude o „skoku“ razvoja poljoprivrede (mada se razvoj sela nekako prećutkuje, kao da je bitka o njegovom oživljavanju trajno izgubljena), ideološke naslage čak arhaično dogmatskog odnosa prema selu su još uvek veoma jake, okamenjene u neprobojnoj snobističkoj, skorojevičkoj psihologiji — grad i fabrike su sve, selo ništa. Selo se na ovaj način smatralo ne samo za „buržoasku tvorevinu“ (!) već da je i ostatak primitivnog društva, pa treba potpuno da iščezne. A seljak se tretirao suprotno njegovom odnosu i učesću u Narodnoj revoluciji, ne samo kao primitivan već i reakcionaran, pa, kako kaže prof. Lukić, čak i kontra-

revolucionaran¹ pa treba upotrebiti sva sredstva da ne ojača i postane „kulak“. Tako mu se nametalo mnogo nevolja i na obraz i na dušu.

Međutim, suprotno tome, razvoj, pre svega sredstava rada i vreme, odnosno kako se to kaže, novi civilizacijski talas, učinili su svoje. Seljak se takođe trgnuo. Počeo je u mnogo čemu radikalno da rasčišćava sa svojom vekovima okovanom tradicijom, shvatanjima, „prenosom“ od predaka — tako je bilo tako i neka bude. Prihvata pre svega novu tehniku. Kupuje traktor i mašine za obradu zemlje. Žudi, pa i ostvaruje san — da i on ima automobil. A onda, po meri razvoja i kamion, i kombajn. Pa na nov način obrađuje zemlju, primenjuje veštačka đubriva, štiti voće hemikalijama, sluša savete stručnjaka a ne „eho“ svog dede i pradede.

S druge strane seljak se okreće gradu. Vidi kako se u gradu živi i kako se podstiče, propagira gradski čovek, radnik sa svim novim vrednostima i kao osnovna snaga društva, „radnička klasa, vodeća klasa — vlast, samoupravljanje“.

Tako i seljak shvata nove vrednosti u koje se i on uključuje. Na to ga podseća saznanje i realan ekonomski položaj. Pritiskaju ga mnoge neodmerene državne ekonomske nedaće, nameti, zapostavljanje. Ostaje sam da se bori na svim lestvicama života. I proizvodnje, prometa, troškova, svakojakih rizika. Sve ga to pritiska a s druge strane otvaraju mu se vrata izlaska u grad, industriju, inostranstvo koje nudi mnogo veće zarade za isti rad.

Uz sve to, selo se naglo prazni, napušta bez osvrta, čak i bez nostalgичnog osećanja za zavičajem, naročito kada se tiče omladine. Takva praznina je postala velika provalija naše društvene strukture, naših odnosa, posebno sela i grada i naš veliki uzročnik ekonomske, pa i društvene i etičke krize.

Potrebno je sada mnogo napora da se shvati značaj sela, da mu se nađe pravo mesto kao značajnom delu naše društvene strukture, ekonomije, društvenih odnosa i kao „činiocu“ bez kojeg se ne može. Skupa hrana koja najjače utiče na standard radnika i svih drugih izuzev vrhuške „najviše plaćenih“ od ovog društva, je najjači pokazatelj do čega se došlo sa raubovanjem sela i neadekvatnim razvojem poljoprivrede u inače povoljnim prirodnim uslovima i tradicionalnom značaju ove grane za razvoj naše privrede.

Saznanje o svemu tome sada bar donekle prodire i kod najodgovornijih. Potencira se značaj razvoja poljoprivrede i sela, sagledava budućnost sa željom da se nadoknadi izgubljeno vreme u zaštoju, iako će sve to ići s uvećanim teškoćama.

Diskusije se kreću oko „prototipa“ sela budućnosti: selo „socijalističko“, „mešano“ socijalističko s elementima „privatnog“, „podruštvljenog“ ili takvog kakvo je sada i kakvo se stvorilo u decenijama posle rata.

¹ Prof. dr R. Lukić, Značaj i položaj sela u našem društvu, SAN, „Budućnost sela i seljaka“, 1985, Beograd, str. 3.

U našim uslovima „teritorijalizacije“ srednjeg seljaka, istorijski i ekonomski, kao radnog čoveka, jer usled ograničenosti svog poseda nema ni mogućnosti a ni potrebe da nekog eksploatiše, on je sebe „konstituisao“ kao biće koje samo na svome radi. Nikog ne eksploatiše, ne ugnjetava. Privrženik je progressa već po svom biću i de facto učešću u progresivnim društvenim preobražajima i poduhvatima, od revolucije, pa preko svih faza socijalističke izgradnje na osnovu rada i stvaralaštva i to u najdelikatnijoj proizvodnji — organske prirode.

Organizovana poljoprivredna proizvodnja u smislu agroindustrijskog kompleksa, specijalizovanih i visokoproduktivnih proizvodnih jedinica na selu sa kooperativnim, udruženim ili na bilo koji način društvenom pomoću obuhvaćenim seljaštvom, je naš put zasada isproban u razvoju sela i poljoprivrede, pri čemu će se svi ti oblici usklađivati, usaglašavati na osnovu ekonomske logike i materijalnog i društvenog stimulansa tog radnog čoveka na selu. Život je pokazao da su promašaji obično nastajali kada se dogmatiski stvarao ili čak i izmišljao samo jedan „prototip“ organizovanosti pa kao ista kapa natiskavala na razne glave, što je uvek bilo „tesno ili široko“. Praksa je takve „poduhvate“ vrlo brzo dezavuisala a posledice su ostavljale trajne ožiljke i na socio-psihološkoj strani a ne samo ekonomske štete, zastoje u razvitku i gubljenju vremena.

Mora se pre svega shvatiti i prihvatiti da je lični rad seljaka i njegovo iskustvo u „tehnologiji“ poljoprivredne proizvodnje još uvek dragoceno za korišćenje u interesu društvenog rada u celini uzevši. Lični rad sa sopstvenim sredstvima kao podsticaj, privrženost, snalažljivost u svom opsegu radne aktivnosti, čini znatne rezerve koje u ovom slučaju i kao potencijalna i kao aktivna snaga mogu biti i društveno veoma korisni. Lični rad seljaka je utoliko opravdaniji, ako se ima u vidu da se još uvek, i posle četrdeset godina izgradnje socijalizma, oko 84% obradive zemlje nalazi u njegovim rukama, a uz to i za naše uslove veliki potencijal sredstava rada. Samo traktora je u rukama seljaka oko 4/5 u odnosu na društveni sektor, tj. oko 550.000 kao i mnogih drugih poljoprivrednih mašina. Seljačko gazdinstvo je tradicionalno ispoljavalo svoju vitalnost da na sitnom posedu, na rasepkanim parcelama s jevitinom radnom snagom (koju po sebi i ne obračunava adekvatno tržišnim zakonima) proizvodi mnogobrojne i raznovrsne kulture, koje socijalističko poljoprivredno dobro ne bi moglo da svede na takve okvire i takav nivo racionalnosti kako to na malom čini sitni posednik. A to znači da se u našim uslovima ispoljava mogućnost komplementarnosti društvenog i inokosnog individualnog sektora u smislu racionalnog korišćenja prirodnih uslova, obrade svakog parčeta zemlje, uzajamnosti, pa i organizacionog povezivanja, kao što se u visokorazvijenim industrijskim zemljama ne mogu zamisliti velike fabrike bez komplementarnosti sa malim jedinicama.

Selo mora postojati čitavim svojim „konstituansom“ ali samo ne svako i svakako selo već moderno i zasnovano na pozitivnoj

tradiciji kontinuiteta i razvoja. Otuda su teškoće organizovanja socijalističke poljoprivrede i izbijale pre svega u tome, što se tražilo samo rešenje na strani podružtvljenog sektora, na njegovoj ekspanziji a ne materijalnom i društveno-ekonomskom stimulansu čoveka-neposrednog proizvođača na selu, koji bi onda sa te osnove tražio i odgovarajuće i sebi najadekvatnije forme organizovanja i kooperacije sa društvenim sektorom. Ako se proizvodnja stavi u prvi plan, pa onda stimulans čoveka za veću i kvalitetniju proizvodnju, i to stimulans materijalne i društveno-ekonomske prirode, onda svi ostali organizacioni oblici nastaju kao posledica tog osnovnog zamajca i pokretača i dobijaju svoju prirodnost i neophodnost bez nekih krutih šema ili u kabinetu „izmišljenih“ prototipova organizacije poljoprivredne proizvodnje, a da se nije tako reći nogom kročilo u njivu niti okom pogledalo šta je to realno moguće.

U istoriji socijalističkog preobražaja poljoprivrede se obično išlo od velikih „organizacija“ na manje, pa se zadruga više ili manje naglašavaju po svom značaju, da bi se videlo da se bez njih ne može, zbog čega se ne može ni bez okućnice. Jer, pored ostalog i šta će seljak, van radnog vremena u kombinatu, ako oko svoje kuće neće moći nečim da se zanima. U nekim zemljama na okućnicama je proizvedeno više najnužnijih poljoprivrednih proizvoda, bar za sopstvene potrebe, a negde dobrim delom i za snabdevenost tržišta nego što su mogla da garantuju velika poljoprivredna gazdinstva u svom regionu. To je imalo značaja i kao faktor konkurencije — šta se sve i sa koliko troškova proizvodnje može stvoriti. To je i značajan korektiv u borbi za veću produktivnost krupne poljoprivredne proizvodnje.

Podružtvljeni sektor poljoprivredne proizvodnje u nas, u kogzistentnom odnosu sa individualnim seljaštvom, jer neophodnost za postojanje i razvoj sela bez kojeg se ne može i koje ima svoju perspektivu u nas. Ići brzopleto samo na neku mehanički podružtvljenu proizvodnju i krupna poljoprivredna preduzeća, bez mogućnosti da se tehnički opremi proces rada na modernom nivou, zasada je nemoguće i za to naša privreda nema sredstava. A kada bih ih i bilo, mnogi lomovi sociopsihološke prirode u tom naglom procesu preobražaja bi stvarali i nepredvidive posledice koje samo sistematski i na duži vremenski rok mogu da se ublažuju. (Primer seljačkih radnih zadruga, kao mehanički spoj ljudi, bez odgovarajuće tehničke opremljenosti i olakšanja rada, a uz kidanje prirodne privrženosti svemu tradicionalno stvarnom značio je negativnu posledicu koja se istorijski teško zalečila).

Zašto, kada se radi o neophodnosti postojanja, održanja i „prilaza“ individualnom seljaštvu u smislu njegovog socijalističkog preobražaja, veoma su poučne Lenjinove reči kada ističe sledeće principe dejstva na seljaka: dobrovoljnost (da se sam opredeli i odredi u samosvesnom cilju), očiglednost prednosti boljeg u odnosu na postojeće, materijalni interes, kao i podsticaj i postupnost, mera

moгуćeg i realnog. Tim faktorima seljak veruje i za njima ide i treba ih primenjivati.

Opremanje poljoprivrede modernom tehnologijom u procesu rada, omogućiće da se ona razvija brže i adekvatnije u odnosu na industriju nego do sada. Ali i bez takve mogućnosti, već samo udruživanje seljaka na sebi oprobanim oblicima (zadrugama, raznim kooperativama i dr.), znači jako mnogo u smislu prevazilaženja usitnjenih poseda. Usmeravajući se na robnu proizvodnju podstiče se proces rejoniranja u makro i mikro razmerama, specijalizacija a time i veća produktivnost šta se onda „iz zemlje“ čupa maksimalno moguće, a to kroz proizvodnju ubrzava razvoj i poljoprivrede i preobražaja sela.

U dijalektičkoj povezanosti i međuzavisnosti, poljoprivreda utiče i uslovljava i znatan broj drugih delatnosti, čak i u smislu tradicionalnog i konstantnog odnosa industrije i poljoprivrede. Razvijena industrija uslovljena je i razvijenom poljoprivredom i utiče na razvoj poljoprivrede. Neposredna zavisnost i uslovljenost poljoprivrede i ostalih grana, naročito se ispoljavaju na primeru prehrambene, tekstilne (a hrana i odeća su osnovna egzistencijalna stavka života čoveka), zatim, kožne, duvanske, industrije. Ove grane čine oko 27% ukupnog proizvoda celokupne industrije. Zatim dolaze industrije koje se opredmećuju sa svojim proizvodima u poljoprivredi kao što su metalna i hemijska, oko 14%. To bi značilo da oko 41% društvenog proizvoda industrije je posredno ili neposredno vezano za poljoprivredu i selo.²

Iz tih čisto materijalnih razloga znači da je stagniranje razvoja poljoprivrede i reakcionaran odnos, nazadovanje i izazivanje protivrečnosti sa nesagledivim materijalnim i društveno-ekonomskim posledicama.

Zato je danas imperativan zadatak, čim pre, brže i adekvatnije podsticati razvoj poljoprivrede, koristiti njene potencijale na racionalan način i dati snažan stimulans radnom čoveku sela, da se po zakonu ubrzanja vine u visine razvijenosti, poput onih grana koje se danas uzimaju za primer: elektroprivreda, saobraćaj, elektronika. Jer, sve je to važno ali i ne važnije od hrane kao osnovnog činioca egzistencije. Pa i radnik, koji nije sit, i kome je hrana problem, neće sasvim sigurno, biti produktivan na svom radnom mestu.

Ulagati sredstva u poljoprivredu je mnogo „rezonantnije“ kako se to na selu obično kaže nego u mnoge druge grane. Ona zahteva manje ulaganje od drugih grana. Poljoprivreda je snabdevenija i od industrije. Postoji već neko „blago“ koje su seljaci stvorili: objekti, kultivisano zemljište, seoske komunikacije. Treba samo pomoći seljacima (jevtinim kreditima, snabdevanjem materijalom neophodnim poljoprivredi i dr.) pa će poljoprivreda krenuti naglo napred. U industriji, pak, sve što se počne, zahteva velike investicije u fabričke hale, stanove, infrastrukture i dr. Samo za tu razliku, s pra-

² Ibid. str. 8.

vom primećuje prof. Lukić,³ bilo bi moguće snažno pokrenuti poljoprivrednu proizvodnju, više na polju nego u fabrici. Od setve do žetve je samo 6—8 meseci (a u proleće čak i 4 meseca), dok se u industriji „ulaganje“ nigde tako brzo ne obrne.

Iz preventivno praktičnih razloga, seljaku treba garantovati blagovremen, konstantan i povoljan otkup, sa cenama koje priznaju njegovu „muku rada“, ulaganja, rizik. Jer rad mu se često bagatelisao. Ne zaračunava mu se ni osmočasovno vreme, kako je to u fabrici, iako on radi, tako reći od zore do mraka. Uz sve to mu se nekako od „lokalnih moćnika“ svugde po nešto zakida: na ceni, na meri, na otkupu u nevreme, na proceni kvaliteta, na realnim troškovima.

Uz to neophodno je seljaku obezbediti i druge stimulatívne faktore da bi ostao na selu, razvijao poljoprivrednu proizvodnju, povećavao produktivnost i poboljšavao uslove rada. A to su sva ona prava koja prirodno treba da očekuje i ima u svojoj radničko-seljačkoj državi i u svom samoupravnom sistemu. To su sledeći faktori: socijalno, zdravstveno i penzijsko osiguranje. Školovanje za viši (pa opravdano je u znatno većem stepenu i visoki) nivo poljoprivredne proizvodnje, kako je to inače u visoko razvijenim poljoprivredama (Danska, Holandija i dr.), pored školovanja, naravno, srednjeg nivoa za razne delatnosti (traktoristi, stočari i sl.) jer to nije dovoljno za uslove razvijene i moderne poljoprivredne proizvodnje. Uz to prenositi nesebično sistematski i organizovano stručnu pomoć u razvoju poljoprivrede, usmeravati ga na očiglednost prednosti koje nauka i agrotehnologija pružaju. U pogledu samoupravnog organizovanja potrebno je nuditi mu slobodu udruživanja prema njegovom nahođenju, uz prednosti onih oblika koje je praksa pokazala na „našem terenu“ ili pak i kao iskustvo drugih, iskusnijih zemalja u ovoj oblasti.

Izjednačavanje prava po osnovu rada seljaka i radnika može da stvori trajni i čvrsti savez, koji je nikao na toj osnovi i razvijao kroz borbu i pobede. Ako je pravo radnika da u okviru svoje OOUR, radne zajednice i dr. oblika može da određuje cene svojih proizvoda, to bi pravo trebalo dati i seljaku da u okviru svojih zadruga, kooperativa i sl. određuje cene svojih proizvoda. A još više — da radnici i seljaci, za „zajedničkim stolom“ kao proizvođači i kao potrošači i jednih i drugih proizvoda, određuju cene svojih proizvoda. Da usaglašavaju, koriguju, mere i verifikuju, bez posrednika, nakupaca i prekupaca. I naročito bez bezdušne birokratije, koja svojim tutorstvom i nadređenošću svog položaja umesto da služi radnom čoveku obično gospodari i prvo sebi „podmazuje bradu“ pa šta drugima ostaje, živeći istovremeno na račun rada radnika i seljaka i većito nabacujući svoju superiornost, kako se bez nje ne može. Boriti se i oslobađati seljaka od seljačke birokratije je veoma teško. Gora je od gradske jer je primitivnija, gluplja, bezobzirnija

³ Ibid. str. 9.

i bezdušnija. Njena bezdušnost seljaku zagorčava život. Birokratija često suprotno i zakonu i političkom sistemu izopačava odnos prema seljaku, pa umesto da mu služi često gospodari, a time koči razvoj „subjektivnog faktora“ kao najjače pokretačke snage, bez koje ne postoji nikakva druga snaga koja može da kreće i razvija selo i poljoprivrednu proizvodnju.

Neophodno je da se pruži početna pomoć seljaku da poboljša svoje domaćinstvo a što ga podstiče kao radnog čoveka da se sam kreće, razvija svoje gazdinstvo, da se udružuje kad oseti potrebu za tim, da sve više ulaže i da se oslanja na društveni sektor ili se združuje s njim, preuzimajući na sebe brigu sigurnosti i rizik, a istovremeno vršeći i izvesnu podelu rada sa drugim na osnovu uzajamnosti, zajedničkog interesa i obostrane koristi.

U pogledu veličine poseda zemljišnog maksimuma, od 10 ha, neophodno je s društvenog i društveno-političkog stanovišta pristupiti čim pre razmatranju ovog problema i to na nivou jugoslovenske zajednice. Tu se postavlja nekoliko problema ekonomske, idejno-političke i socio-psihološke prirode.

Prvo, sa ekonomskog stanovišta, ograničavanje zemljišnog poseda na 10 ha (ozakonjenog 1953. godine) danas je izgubilo značaj s obzirom na okolnost i razlog zbog čega je ovo pitanje bilo zakonski regulisano. Savremenom tehnikom, oruđima rada koja su znatno prisutna kod našeg seljaštva, može se i daleko već posed obrađivati bez primene najamne radne snage, dakle, bez nužnosti eksploatacije drugih (obzirom da je taj činilac i bio osnovni faktor ograničavanja zemljišnih poseda). S druge strane, radna snaga koja bi išla u najam na selu danas ne postoji pa nema opasnosti da bude eksploatisana, čak i u uslovima kada su nadnice basnoslovno visoke i zahtevi veoma veliki.

Drugo, to bi podsticalo seljake da se trajno opredeljuju za poljoprivrednu proizvodnju i otvaraju sebi perspektivu na selu, da povećavaju natalitet i prirodno zadržavanje stanovništva na selu i dr.

Treće, povećanje poseda bi negiralo danas veoma prisutnu tradicionalno vekovno stvaranu rascepanost i usitnjavanje poljoprivrednih površina. To je u mnogim krajevima zemlje stvorilo nemogućnost za bilo kakvom racionalnom primenom tehnike u obradi zemlje. Na povećanim parcelama bi bilo moguće lakše i adekvatnije primenjivanje agrotehničkih mera, mikroorejoniranje, specijalizacije, zaštite bilja, primena nauke. A uz to koliko se plodnog i neiskorišćenog zemljišta tek krije pod međama, veštačkim granicama poseda, puteljcima, što bi kroz razgrađivanje donelo mnoge koristi njenim vlasnicima, makar da neki beleg ostaje ako se seljak već lako ne otkačinja od psihološke omče „svog“ poseda, nekada, pradedovskog.

Četvrto, na povećanim posedima, stvarale bi se mogućnosti i za (u uslovima rentabilne proizvodnje) zapošljavanje znatnog broja nezaposlenih, s pravom bar do one mere kako je to pruženo drugim kategorijama sitnih sopstvenika u gradu (zanatlijama, ugostiteljima,

trgovcima, preduzimačima). Zasada je u ovom smislu seljak diskriminisan. I samo se od seljaka „društvo“, odnosno birokratija pribojava da se ne obogati, iako se na sitnom posedu niko nikad nije obogatio već na veleposedima, latifundijama, farmama bez fizičkog ograničenja. Uostalom, željni bi bili stanovnici gradova i industrijskih naselja, danas, u oskudici i previsokim cenama poljoprivrednih proizvoda, da vide i to bogatstvo na selu, jer bi se ono sasvim sigurno prelivalo u gradove — građaninu i radniku. Ne bi ostajalo na selu za selo, već i za onog van sela.

Adekvatno postojećem stanju u gradu i industriji, to ne bi bila nikakva „veća“ eksploatacija koja ne postoji van sela i poljoprivrede, (a ona i tamo nema nekog značaja). To je samo birokratsko zaplašivanje i sopstveno isticanje kao pobornika čistunstva socijalizma, da bi se upravo prikrija eksploatacija moćne, parazitske birokratije, koja svojim „radom“ (od kog bi se proizvodni rad odrekao) upravo eksploatiše radne ljude u svim domenima društvene strukture a najviše proizvođač rad.

Značaj adekvatnije socio-političke pozicije seljaka u savremenim uslovima

Uz aktuelne probleme materijalne osnove — seljaštva i razvitka poljoprivrede, od posebnog je značaja mesto seljaštva u društveno-političkoj strukturi samoupravnog sistema. Zasada je ono nepovoljno pa je objektivno, obzirom na „predstavništvo seljaštva“ i diskriminirajuće. Ni u jednoj strukturi društveno-političkih organizacija, seljaštvo nije zastupljeno adekvatno niti „po ključu“ koji važi za svaki drugi sloj društvene strukture samoupravnog društva. Sistem množine tj. „pluralizam“ interesa, po svemu sudeći ne ispoljava se u odnosu na seljaštvo i na njegove legitimne interese koje po osnovu rada i u društvu rada mora da ima adekvatno svojoj demografskoj brojnosti i društveno-ekonomskom i političkom značaju. Punopravno predstavljanje seljaštva nije ni tamo kada se radi o njegovom značaju za privredni razvitak zemlje, na primer u privrednim komorama. Ne postoje sindikati seljaka po osnovu rada ako već ne po osnovu tzv. privatne svojine. A kad oni nisu zastupljeni ni direktno ni preko svojih predstavnika, onda drugi „segmenti“ društvene strukture „upravljaju“ njima. I tako se odnosi prema seljaštvu deformišu, što izaziva nezadovoljstvo prema njihovom realnom društvenom statusu, mestu i položaju u društvenoj strukturi.

Zato je neophodno da se neka organizacija stvori za seljake po osnovu rada, koja bi štitila interese seljaka, kao na primer Komora individualnih poljoprivrednih proizvođača, udruženje seljaka individualnih proizvođača. (Slične organizacije postoje kod zanatlija).

Smisao i značaj ovakve organizacije individualnih seljaka bi bio da pre svega radi na stvaranju najadekvatnijih odnosa ovog sloja društva sa društvom kao zajednicom, kao i da identifikuje osnovne

društveno-ekonomske interese seljaštva u odnosu na druge segmente strukture društva. Seljak bi se, sasvim sigurno, s velikim interesom i poverenjem odnosio prema ovakvoj instituciji, jer bi najdirektnije i najadekvatnije izražavala, određivala i branila poziciju seljaka u odnosu na druge, u međusobnoj zavisnosti i interesima. Takva jedna organizacija stvorena neposredno od seljaka i za seljake, značila bi i negaciju onog nepoverenja koje se taložilo u duši seljaka na osnovu negativnog iskustva nestalne i neadekvatne politike prema selu.

Prof. dr Vladimir RAŠKOVIĆ

SOCIO-ECONOMIC PROBLEMS OF VILLAGE SURVIVAL,
TRANSFORMATION AND DEVELOPMENT — DIALECTICS OF
OVERCOMING CONSERVATIVISM REGARDING VILLAGE,
PEASANTRY AND AGRICULTURE DEVELOPMENT

Presently the village promotes a widespread interest not only in sociology and sociology of village, as the sciences treating its problems, but in other as well: economy, ethnology, ethnography, political sciences, military sciences. The village and agriculture present an important basis for overcoming the economic crisis and for the economic and general social development in our country, thus providing favorable chances not being considered by now in an adequate way.

The village in our country is transformed and changed in a much lesser degree than in the industrially developed countries (i.e. the United States, Western Europe) being in many aspects the prototypes of the possible achievements, but the dilemma is what it presents today and what could be expected in the future: to be kept as it is or to be changed and transformed, to disappear or to be revitalized — in what direction, what content, scope and time.

However, it is evident and certain that the previously existing village disappears — the underdeveloped one, with illeterate people, muddy alleys, rural and mainly manual jobs, primitive means of production, undernourished cattle and scarcities of all kinds. Such a village disappears sooner or later, and if it remains it should die out in the near future.

The transformation of the village is carried out also in the sense of agricultural production. Previously the peasant was organically connected to the production in the village — to be a peasant meant to be an agricultural producer. Today due to mechanization agricultural production is carried out by „professional producers“ working with machines (tractorists, combiners, mechanicians), as well as by agronomists, veterinarians, biologists, bioengineers, etc. The peasant is the village dweller working in agriculture, but not handling the whole agricultural production, having no „monopoly“, being a pro-

---

cess is just starting in our country and progressing slowly, but is evident in the separation of agricultural production from the peasant, being impossible in the past. In industrially developed countries agriculture may be carried out and develop without peasants in the traditional sense. Consequently, it is possible to organize agriculture without peasants, with a mechanized process of labor and widespread use of technics and technology. However, the „human factor“ and even peasants in the traditional sense are still indispensable in the present situation with rapid changes aimed towards the creation of the modern village and the disappearance of the old one.

